

VVEK

**ana di Ielio
bitka na kosovu
u albanskom epu**

BIBLIOTEKA
XX VEK

Ana di Lelio

185

**BITKA NA KOSOVU
U ALBANSKOM EPU**

Prevela s engleskog
Slobodanka Glišić

Urednik
Ivan Čolović

Beograd
2010

Naslov originala

Anna Di Lellio: *The Battle of Kosovo 1389.*

An Albanian Epic

I. B. Tauris / Co. Ltd, London, 2009

© Biblioteka XX vek (za ovaj prevod)

PREDGOVOR SRPSKOM IZDANJU

Ana di Lellio je sociološkinja, novinarka i politička analitičarka koja je prethodnih deset godina radila na Kosovu. Doktorirala je na Katedri za sociologiju Univerziteta Kolumbija i stekla diplomu mastera na Vagnerovoj školi za javne službe Univerziteta u Njujorku. Predaje na završnom programu studija o međunarodnim poslovima na Novoj školi Univerziteta u Njujorku i na Kosovskom institutu za novinarstvo i komunikacije u Prištini. Uredila je zbornik *Argumenti za Kosovo: put ka nezavisnosti (The Case for Kosovo: Passage to Independence)*, Anthem Press, London, 2006).

Našem izdanju *Bitke na Kosovu u albanskom epu* dodati su, uz saglasnost autorke, ogledi Veselina Čajkanovića ("Motivi prve arnauške pesme o boju na Kosovu") i Alberta B. Lorda ("Kosovska bitka u albanskim i srpsko-hrvatskim usmenim epskim pesmama").

Korice

Ivan Mesner

Godinama sam znala samo za Jugoslaviju, državu u sudstvu moje rodne Italije. Znala sam za briljantni um Milovana Đilasa, *Praxis* i humanistički ugao gledanja praksi-sovaca na socijalizam i, naravno, uvek uniformisanog liko-ničnog Tita, svetskog lidera i čelnika nesvrstanih zemalja. Nikad nisam posvećivala pažnju posebno Srbima. Albanci su za mene bili narod koji je patio pod okrutnim režimom Envera Hodže čija je apsurdna filozofija, prevedena u popularne tekstove na Radio-Tirani, zvučala i zlokobno i smešno. Za Kosovo nikad nisam čula niti sam o njemu razmišljala.

Sve se to promenilo 24. marta 1999. godine. Tada sam saznala da Albanci žive i na mestu zvanom Kosovo. CNN je prikazivao kako hiljade njih pešice prelazi granicu s Makedonijom jer su ih Miloševićeve snage isterale iz njihovih kuća. Tog istog leta otišla sam da radim za Ujedinjene nacije u izbegličkim kampovima u Albaniji. Na Kosovu sam posle rata videla razorenu zemlju, ophranu žalošću.

Krajem juna 1999. godine upoznala sam Ivana, šestnaestogodišnjeg dečaka iz Zvečana koji je govorio francuski, znao mnogo o zapadnjačkoj muzici i Holivudu i žarko želeo da upiše fakultet. Ne tamo, ne na Kosovu. Njegov otac je već otišao u Srbiju gde je pripremao teren za dolazak

ostatka porodice jer je osećao da za njih nema više života na Kosovu. Tog leta severni deo Kosova izgledao je netaknuto, što je bilo u oštroj suprotnosti s prizvornom odmah preko reke Ibar: Mitrovića, nekada grad pun života, bila je pretvorena u gomilu šteta, razorena do neprepoznatljivosti. Na moje pitanje šta misli o tom kontrastu Ivan mi je odgovorio: "Oni su to uradili, albanski teroristi su spalili svoje kuće da bi nas okrivili."

Isto sam čula i od žena koje sam u februaru 2000. godine sreća u vozu na putu od Kosova Polja do Zvečana. One su se upustile u tročasovno putovanje samo da bi telefonirale u Srbiju gde su njihova deca poslata u školu. Posmatrale su pejzaž koji je promicao, seosko područje išarano ruševinama i ozlojeđeno govorile: "Albanski teroristi su sve uništili." Dokazi su zapravo više nego ubedljivo pobijali takvo uverenje jer su Miloševićeva policija i vojska ponekad snimale kamerom ili fotografske sopstvene rušilačke poduhvate. Ipak, to me je navelo na razmišljanje. Srbi koje sam srećala bili su obični ljudi i živeli su u užasnim uslovima. Na posleratnom Kosovu njihove porodice bile su razdvojene, a oni nisu mogli da izadu iz svojih domova bez pratnje naoružanih vojnika NATO-a. Saosećala sam s njima, ali me je zbunjivalo njihovo tumačenje događaja i to što su bili ubedeni da su u pravu.

Od leta 1999. godine pokušavala sam da shvatim kosovski konflikt. Pokušavala sam da otkrijem neki smisao u ratu onakvom kakav sam ja videla, prvo na televiziji, a kasnije na terenu. Tražila sam objašnjenje u rečima političara, ali i u onome što su mi govorili obični ljudi, što sam zapazala tokom godina provedenih na Kosovu i čitala u novinama i knjigama.

Naučila sam albanski, a nedavno sam pohađala i časove iz bosanskog/hrvatskog/srpskog (BHS). Svaki put se izne-

nadim kad naidem na reč ili izraz koji na oba ova jezika zvuči kao italijanski. Znam da ne bi trebalo da se čuđim. Mi smo svi tako dugo živeli jedni pored drugih. Ono što neprestano pobuđuje moje zanimanje jeste činjenica da smo svi mi zapravo veoma slični. Moja majka je leti pekla paprike da bi ih ostavila za zimu kao što to rade i srpske i albanske majke koje sam sreća na Kosovu. Ali svi mi imamo različite nacionalne istorije koje prožimaju ono što bi inače bio običan domaći život i oblikuju različite, konfliktno identitete. Ovo poslednje je predmet mog istraživanja.

Kad sam naišla na neobjavljenu albansku epiku o bici na Kosovu, bila sam oduševljena. Znala sam za prelepe srpske epove i njihov trajni uticaj na način na koji Srbi razmišljaju o Kosovu. Nisam znala da i Albanci imaju svoje pesme. To su fantastične priče o istom događaju, ali se u njima glavni zaplet odvija oko sultana Murata i Kopilica, a ne oko cara Lazara i Obilica. Pomislila sam da bi bilo važno predstaviti ih široj publici i uz njih ponuditi kritičko tumačenje.

Stare bitke nikad se ne zaboravljaju. One su poslužile kao građa za dela klasičnih autora poput Homera, Tukidida, Cezara, Viktora Igoa i Lava Tolstoja. Proizvoljno izabrao sam "odlučujuće bitke" iz prošlosti služe kao moralne priče modernim vojnim stratezima, ali i kao sredstvo marketinških gurua. Za našu svrhu najvažnije je to što one dobijaju ulogu mita o stvaranju nacije. Istraživačev posao je da otkrije genealogiju takvih mitova i način na koji se oni razvijaju kao narativi. Ja sam pokušala to da uradim sa značenjima koje boji na Kosovu ima za Albance.

Pre devedeset godina srpski naučnici počeli su da sakupljaju albanske epske pesme o Kosovskoj bici i da proučavaju albansku folklornu tradiciju. Drago mi je što imam priliku da s ovom epikom upoznam modernu publiku ko-

ja za nju uopšte ne zna. Cilj nije suprotstavljanje albanske tradicije srpskoj; cilj je upoznavanje obeju tradicija i njihovo prihvatanje onakvih kakve jesu, a one su priče o dalekoj prošlosti u kojima se održavaju sadašnje strepnje i snovi, što ne znači da treba da budu razlog za poziv na rat ili konstruisanje identiteta koji negira postojanje drugog.

Ana di Lelio

Njujork, februar 2010.

IZJAVE ZAHVALNOSTI

Ideja za ovu knjigu rođena je zahvaljujući srećnom situaciji okolnosti, prilikom razgovora s Bejtulahom Destanijem i Robertom Elsijem koji su čuli moje priče o dreničkim junacima i ohrabрили me da istražim epske pesme o Kopljicu. Bejtulah, koji poseduje enciklopedijsko znanje o svemu što je albansko i impresivnu privatnu biblioteku, dao je Margaret Haslak prepis varijante epske pesme o boju na Kosovu. Robert mi je velikodušno omogućio uvid u svoju baštinu ideja i tekstova o albanskoj kulturi i mudrim savetima i uredničkim sposobnostima sve vreme pružao podršku projektu. I što je najvažnije, on je prelepo preveo albanske epske pesme koje su sad u poetskoj formi dostupne na engleskom jeziku.

Ogromnu pomoć pružili su mi na različite načine vrsni poznavaoći albanskog folkloru Arbnora Duši, Zimer Neziri i Ahmet Ćerici. Oni su odgovarali na moje mnogobrojne e-poruke, sretali se sa mnom kad bih ih za to zamolila i snabdevali me mnogim knjigama koje su se teško mogle naći, a bile su nezaobilazne u ovom istraživanju. Nora je bila moj ljubazni i strpljivi "kulturalni prevodilac". Zimer mi je dao varijantu epa koju je našao dok je pretraživao Harvardsku zbirku albanskih pesama i koju je 30-ih godina prošlog veka zabeležio Albert Lord. Ahmet, ljubitelj italij-

janskog jezika koji je naučio tokom devet godina provedenih u zatvoru zbog prigovora savesti, upoznao me je s nekoliko epskih pevača koji su preda mnom čudesno oživeli tekstove pesama.

U Prištini su mi Zeza Kraja i Eda Deremi svesrdno pomagale da nadem potrebne stare časopise i tako me pošedele muka koje bih morala da pretrpim dok ih ne izvučem od inertnih birokrata u lokalnim bibliotekama. Šukrija Gaši, Dom Luš Derdi i Garentina Kraja uvek su bili spremni da prošire moje horizonte i upoznaju me s novim i relevantnim ljudima i idejama.

I konačno, moju veliku zahvalnost zaslužuju ljudi koji su kritički čitali moj rukopis: Samtuel Kroford, Baškim Ise- ni, Fatos Ljubonja, Ines Murzaku i Rezart Spahija. Svi oni su mi poklonili svoje vreme i misli i, mada nisu odgovorni za ono što sam napisala, svojim komentarima i znanjem pomogli su mi da bolje uobličim tekst.

Tako se albanski ep bavi Kosovskom bitkom, u knjizi koristim ime Kosovo kao standardni engleski označitelj područja koje danas sebe naziva Republikom Kosovo.

UVOD: BIO JEDNOM SULTAN MURAT....

Solibo Velikanstveni često mi je govorio: "Ti pišeš, *Olsezu de Chiam*. Vrlo dobro. Ja, Solibo, ja govorim. Vidiš koliko je to udaljeno? U svojoj knjizi o duhu vode ti želiš da uhvatiš reč pisanjem, ja vidim ritam koji pokušavaš da toj daš, želiš da ugrabiš reči onako kako one zvuče u ustima. Ti me pitaš: da li dobro postupam, *Pa-pa?* A ja, ja kažem: čovek piše samo reči, ne reč koju je trebalo da izgovoriš. Pisati znači izraditi školjku iz mora i povikati: evo školjke! Reč odgovarata: gde je more? Ali nije to najvažnija stvar. Ja odlazim, ali ti ostaješ. Ja sam govorio, ali ti ti pišeš, objavljuješ da potičeš od reči. Ti mi pružaš ruku preko udaljenosti. Sve je to lepo, ali ti samo dotičeš udaljenosti...."

Patrick Šamozzo,
Solibo Velikanstveni

"*Bio jednom sultan Murat...*" Tako lih slično počinje albanski ep o Kosovskom boju.¹ To je priča o Muratu, vodi

¹ Od varijanti koje su poznate autorki, samo Dautijeva pesma (1954) počinje drukčijom temom: "Blago tebi, o Bože, blagi Bože, beše bio onaj stari knez Lazar" (1-2). Dauti je pevač čije je izvođenje Četa zabeležilo i objavio 1954. godine. U ovoj knjizi svi navodi pesama pripisani su pevačima, a ne istraživačima koji su ih zapisali.

sličnom Mojsiju, koji čini čuda za svoj narod i osuđen je da umre kao mučenik, i Kopljiću, hrabrom raniku s magijskim moćima, koji ubija Murata. U osnovi ovog epa leži istorijski događaj – ratni pohod sultana Murata I na Kosovo u proleće 1389. godine, koji je kulminirao sukobom s udruženim balkanskim snagama predvođenim srpskim knezom Lazarom Hrebeljanovićem.² I sultan i knez ubijeni su u bici koja se navodno nije završila nesumnjivom pobedom na terenu niti je imala neposredne posledice, ali je nagovesila slabost snaga okupljenih za borbu protiv Osmanlija. Sedamdeset godina kasnije savladan je i poslednji otpor: kosovski vlastelini izgubili su nezavisnost i Osmanlije su uspostavile svoju vladavinu nad celim regionom.

U poređenju sa slavom srpskih epskih pesama o istoj bici – u kojima su glavni likovi pobožni knez Lazar, izdajnik Vuk Branković i knezu odani vitez i sultanov ubica Miloš Obilić – albanska epika je daleko manje poznata. To ne treba da nas iznenadi. Albanska usmena tradicija duboko je uticala na nacionalnu istoriju i autoidentifikaciju, ali nije dobila svesko priznanje kao srpska jer ni sâm jezik nije šire poznat.³ Posebno treba istaći da albanska epika o Kosovu

² Bitka se odigrala 15. juna po julijanskom ili 28. juna po modernom kalendaru.

³ O kasnom otkrivanju albanskih epskih pesama vidi uvod u prvi prevod albanskih junackih pesama čiji su autori Elsi i Meti-Hek (Elsie i Mathe-Heck, 2004). Rad ovih autora na beleženju i sakupljanju pesama relativno je novijeg datuma. Ranije istraživačije tradicionalnih epskih pesama u albanskim zajednicama u Italiji zaokruženo je u 19. veku, ali su ga obavljali uglavnom arbereski istraživači [*Arbereshë* – albanska zajednica u Italiji, naročito u regionima Kalabrije, Apulije i Sicilije, nastala nakon nekoliko migracionih talasa između 15. i 18. veka: Arbereshi imaju svoju kulturu i uspehi su da tokom vekova sačuvaju albanski identitet –

skom boju nikad nije igrala ključnu ulogu u izgradnji nacionalnog i regionalnog identiteta kakvu je od 19. veka nadalje igrao srpski mit o Kosovu.⁴ Ipak, za razliku od srpske usmene tradicije koja je, čini se, odumrla u drugoj polovini 20. veka, albanska je još veoma živa na Kosovu.⁵ Taj kontinuitet

prim. prev. J. i to samo na italijanskom jeziku (vidi bibliografiju u Koligji 1937). Epske pesme koje su bile popularne u severnim planinskim predelima Albanije zabeležene su mnogo kasnije, a zahvaljujući radu franjevačkih fratara Bernardina Pajajaja i Donata Kurulja, objavljene su u Albaniji 1937. godine. Sledile su kosovarske zbirke: 1952 (Dančetović) i 2007 (Albanološki institut u Prištini). Između dva sveska rata nemački albanolozi objavili su nekoliko pesama, ali se najveća zbirka čuva u Zbirci usmene književnosti Milmana Parija na Harvardu (<http://cgs119/harvard.edu/mpc/index.html>). Albanski odjeljak Zbirke delo je Alberta Lorda koji je 1937. godine obavljao istraživanja u severnoj Albaniji. Međutim, najveću pažnju naučnika s engleskog govornog područja privukle su pesme iz Bosne i Hercegovine koje se nalaze u istoj zbirci. Pre nego što su objavljeni prevodi koje je uradio Robert Elsi pojavilo se samo nekoliko dobrih engleskih monografija o albanskom junackim pesmama (Skendi 1954; Pipa 1978 i Kolisti 1990). Širenje južnoslovenskih epskih pesama izvan lokalnih granica ima bogatu istoriju (Kolićević 1980, 2-5). Počev od 15. veka učeni ljudi, uglavnom iz Dalmacije, pristupili su zapisivanju epskih pesama. One su zatim našle svoje mesto u istorijskim tekstovima na engleskom i italijanskom jeziku i privukle pažnju velikih ličnosti evropskog romantičarskog pokreta, od Getea do Herdera i Madam de Stal, u to isto vreme srpski lingvista Vuk Karadžić objavio je svoju prvu zbirku (1845).

⁴ Vidi Emmert (1990) i Popović (1974) 1998) o kosovskom mitu. O dometu kosovskog mita izvan granica srpskog nacionalizma vidi na str. 41-42.

⁵ Naročito je živa u Rugovskim planinama i područjima Laba, Drenice i sela Bajgore, ali i u severnoj Albaniji i među pevačima u Crnoj Gori.

pokazuje da ona uspešno odoleva modernizaciji, posledica-
na emigracije pa čak i neposrednim pritiscima: za vreme
Miloševićeve vladavine i neposredno pre rata srpska pofti-
ja i vojska uništavale su naučne institucije koje su beležile i
arhivirale folklorne tvorevine, a pevači su bili njihova po-
sebna meta.⁶ Usmena tradicija je opstala uprkos pokušaji-
ma nasilnog gušenja ili možda upravo zahvaljujući tim po-
kušajima. Otuda se još uvek proširuje bogati korpus pes-
ma, to jest legendarnih priča o pojedinačnom otporu čiju
pozadinu čine istorijski događaji.

Na albansku pesmu o bici na Kosovu naišla sam dok
sam istraživala kulturu Oslobođilačke vojske Kosova (OVK),
gerilske grupe nastale 90-ih godina XX veka koja se borila
za oцепljenje od Srbije.⁷ U knjigama lokalnih istoričara
pročitala sam da je Miloš Obilić, srpski junak za koga se ve-
ruje da je ubio sultana, zapravo albanski junak Miloš Kopi-
lić. Dokazi za njegovo albansko poreklo nađeni su u epskoj
pesmi o bici na Kosovu i narodnom predanju po kojem je
njegovo rodno mesto Koplilic, seoce u oblasti Drenice. Da-
našnji popularni istorijski tekstovi, ali i školski udžbenici na
Kosovu prihvatili su ovo usmeno predanje.

Mogućnost da je Koplilic Albanac biće pravi šok za širu
publiku koja se divi srpskom epskom poezijom i zna za
srpskog junaka Obilica. U stvari, ne postoje istorijski do-
kazi koji bi potvrdili albansko poreklo ovog junaka, ali ne
postoje ni dokazi koji potvrđuju njegovo srpsko poreklo.
Prezime Obilić je, na primer, izmišljeno u 18. veku, a za

⁶ Neziri (2006, 169); Elisie i Matthe-Heck (*ibid.*, XIV); u no-
venbrnu 2008. godine albanološkinja Arhnora Duši sakupila je
podrobne podatke vezan za istraživanje razvoja folklornih stуди-
ja na Kosovu i teškoće na koje su one pri tom naišle.

⁷ Di Lello i Schwandner-Sievers (2006a i 2006b).

njegovo uvođenje zaslužni su Vasilije Petrović i Pavle Julij-
nac, dvojica uticajnih srpskih amatera-istoričara nacionali-
stičke orijentacije.⁸ Obilić asocira na "Obilje". Pre toga je
sultanov ubica bio poznat kao Kobila, Koplilic, Kobilic ili
po nekoj drugoj verziji imena istog korena.⁹ Koren ovde
može biti stara balkanska supstratna reč: na albanskom
kopil (dete ili vanbračno dete), na rumunskom *copil* (de-
te) i na srpskom *kopile* (vanbračno dete) ili *kobila* (pa bi
kobilic bio sin kobile).¹⁰ Od tada je srednjovekovni lik po
imenu Koplilic ostao da živi samo u sećanju Albanaca na
Kosovsku bitku.

Cilj ove knjige je da upozna čitaoce s malo poznatom
albanskom epskom poezijom o bici na Kosovu kao jednim
od zanemarenih uglova viđenja tog događaja, ali ne i kao
neotkrivenom "istinitom" pričom. Knjiga se poziva na isto-
riografiju samo u onoj meri u kojoj istoriografija ima veze
s epikom. Izvesno je da ne postoji "istinita" istorija bitke
na Kosovu – sigurno je samo da su obe vojske pretrpele

⁸ O ovoj dvojici srpskih istoričara vidi u Petrovich (1956, 9-13).
Vasilije Petrović, cetinjski arhimandrit, posebno se isticao zalaga-
njem za agresivnu spoljnu politiku i nedovoljno potkrepljenom
istorijom u kojoj je preuveličavao kontinuitet Crne Gore kao naci-
je nezavisne od Osmanlija: knjiga je objavljena u Moskvi 1754. go-
dine s ciljem da se izdistinguje rasklonost Rusije. Julijac je bio isto-
ričar koji je, iako amater, snažno uticao na ljude svog vremena, a i
kasnije, jer je bio prvi Srbin koji je objavio jednu istoriju srpskog
naroda (1765) i raskinuo sa srednjovekovnim hronikama.

⁹ Jasnu i kratku raspravu o etimologiji srpskih i albanskih
imena ovog junaka vidi u Malcolm (1998, 73-74).

¹⁰ Kostić (1934-1935, 252); Subotić (1932, 87-88) i Hasluck
(1936, 231).

velike gubitke i da su dvojica vojskovođa izgubila život.¹¹ U vezi sa svim drugim aspektima bitke, pa i okolnostima koje su okruživale Muratovu i Lazarovu pogibiju, istorijski tekstovi su neprecizni. To mišljenje dele naučnici koji su izučavali rane osmanlijske, vizantijske i italijanske izvore. Te rane istorije, kao pisani tekstovi, čine korpus literature i imaju potencijal da uspostave hegemonijski narativ, ali to ne čine jer su previše nedosledne.

Jedan od razloga za raznolikost narativa koje su ponudili rani istorijski izvori o bici na Kosovu leži u tome što je usmeno predanje – a ono je posvećeno više značenju događaja nego stvarnim činjenicama – uključivano u te tekstone, iz njih je nicalo i s njima se razvijalo. Ako je tačno da se "dobar deo srednjovekovne književnosti više oslanja na usmeno predanje nego obrnuto", onda se slično može reći i za srednjovekovnu istoriju.¹² Po prirodi stvari, usmeno predanje je sačinjeno od mnoštva glasova koji ne kritički stalizuju događaje u jedan tok pripovedanja. Umesto toga, oni grade sećanje i daju materijal za različite narativne zaplete.¹³ Pošto kroz sećanje oblikuju događaje u određenu vrstu priča, istorijski tekstovi su oblikovali "romantične"

¹¹ Po jednom tumačenju (Pirraqu 1990), cela bitka je izmišljena; reč je zapravo o zaveri koju su skovali Muratov sin Bajaziti i Lazarov sin Stefan kako bi ubrzali smenu na prestolu. Ovu pretpostavku pominje i Kadare (1994, 22) kao jedno od najprihvajljivijih objašnjenja ubistva Murata, kontekst u kojem Kosovski boj ostaje simbol bratstva svih Balkanaca.

¹² Darnton (1984, 17).

¹³ Za celo moje istraživanje u velikoj meri su zaslužne studije usmene tradicije Alessandra Portellija koje su sažeto prikazane u ogledu o metodologiji: Alessandro Portelli, "What Makes Oral History Different" (1991, 45-98).

nacionalne podzaplete Kosovskog boja.¹⁴ To mnoštvo priča je važno, ali ga ne treba poistovećivati sa zbunjivim relativizmom ideološkog pojma koji odriče razlike i koji je Slobodan Milošević usvojio kad je tvrdio: "Danas je teško reći šta je u Kosovskoj bici istorijska istina, a šta legenda. Danas to više nije ni važno".¹⁵

Svrha ove knjige nije jednostavno upoznavanje šire publike sa zvaničnim albanskim diskursom o bici na Kosovu. Ona treba da proširi fokus koji je inače obimnu literaturu o toj temi nezbežno suzio na dve glavne stvari: raspravu o uticaju mita o Kosovskom boju na politički diskurs srpskih nacionalistički orijentisanih elita i kritičko izdavanje istorijskih činjenica iz tog mita. Svrha je, dakle, proširvanje razumevanja onoga što je bitka na Kosovu značila ili što znači svim učesnicima i njihovim potomcima. Drugim rečima, ovo istraživanje je demokratski projekat jer u potpunosti prihvata fluidnost usmenih i pisanih izvora.

Dok sam pokušavala da sakupim mnogobrojne albanske varijante pevanja pesme o bici na Kosovu – sve koje su istraživači snimili i zapisali u prošlom veku – shvatila sam da radim nešto što prevazilazi jednostavno dokumentovanje uglavnom zaboravljenog narodnog pesništva. Ovaj zadatak je značio i nezbežno uplitanje u predmet istraživanja. Dok sam pretraživala biblioteke i vodila razgovore s naučnicima, političarima i običnim građanima, probudila

¹⁴ U Vajtovoj raspravi o različitim formama koje uzima istorijski narativ, romantična forma je predstavljena kao utemeljena na epici (Hayden White 1973, 7).

¹⁵ Iz govora održanog na Gazimestanu 28. juna 1989. godine na proslavi 600-godišnjice bitke (Milošević 2001, 7).

sam interesovanje za temu koja je dotad bila potisnuta.¹⁶ Različite pesme stavila sam uz druge tekstove o istoriji i kulturi albanske nacije i tako je nastala zbirka koja govori o jednom posebnom zapletu. Ako sam time podržala ideju o neprekidnoj i koherentnoj tradiciji, to je bio neizbežan rizik. Apsolutna naučnička nepristranost prema predmetu istraživanja nije za mene sveta stvar, ali nisam sklona stranačkoj lojalnosti prema određenoj političkoj ideologiji niti branim takvu lojalnost.¹⁷ Ja samo tvrdim da bi bilo naivno i beskorisno pretpostaviti da su autori i predmeti istraživanja potpuno pasivni.

¹⁶ Paralelno s istraživanjem držala sam predavanja na Kosovskom institutu za novinarstvo i komunikacije. Iste nedelje kad sam sa svojim studentima razgovarala o Koplitću pojavio se nepotpisan članak o njegovom albanskom porektu u dnevniku *Ess-Press* iz Prištine ("Misteri i Serbo-Shqiparit Miloshi", *Express*, 5. maj, 2007) iako u tom trenutku u štampi nije bilo nikakve debate o toj temi. Kasnije sam saznala da je članak preuzet iz tiranskog lista *Shqip*, ali to otkriće nije dovelo u pitanje moje opazanje jer novinari s albanskog govornog područja lako prelaze državne granice. U junu iste godine pojavio se članak o Koplitću u dnevnom listu *Zëri* (*Zëri*, Drangolli 2006). 1. konacno, u decembru 2008. godine, za vreme posete Prištini dala sam intervju o temi albanske epike i ulozu mitova u albanskoj istoriji i politici Ujijipijani Ujami za njenu emisiju *Glas za vas* (*Një Zë për Ty*). Novinarku sam uputila na dva pevača: Haljima Budakova iz Štimlja i Azema Tahiritja iz Godana. Oni su se pojavili u istoj emisiji i izveli deo pesme o bici na Kosovu koju su naučili od Haljimovog ujaka Rizaja Blace, čuvenog epskog pevača. Nakon emisije čula sam da je veliki deo publike tada prvi put čuo ovu pesmu.

¹⁷ Porteli se svesrdno i, po mom mišljenju, uspešno zalaze za takvu neloyalnost (*Portelli ibid.*, ali i na drugim mestima u istoj knjizi, 29-44).

I što je još važnije, nadam se da ću proširiti razgovor o dva vida "mnemoničke prakse" koji nastoje da oblikuju nacionalnu veru u posleratno Kosovo.¹⁸ Jedan vid takve prakse odnosi se na jačanje epske panalbanske nacionalne priče s naglašenim herojskim likovima i radnjama. Tvrdnja da je junak koji je u ime slobode ubio sultana bio Albanac uspostavlja istorijski kontinuitet s dalekom prošošću; to je još jedan dokaz o autohtonom prisustvu većine albanske nacije na Kosovu i otporu koji je uporno pružala stranim ugnjetacima. Drugi vid mnemoničke prakse vezan je za formulaciju kolektivnog religijskog identiteta koja umanjuje značaj prelaska velikog broja Albanaca u islam, a prednost daje njihovoj preosmanlijskoj kulturi. Ustanovljavanje učešća Albanaca, i kao običnih vojnika i kao komandanata, u balkanskoj koaliciji 1389. godine potvrđuje njihove istorijske korene u zemlji koja je i hrišćanska i evropska.

Iako teme otpora i evropske pripadnosti nisu nove u albanskom nacionalnom diskursu, postojeće okolnosti na Kosovu pružile su nov kontekst za njihovo oživljavanje. Kosovo je 17. februara 2008. godine proglasilo nezavisnost.¹⁹ Kad je tog dana održao govor u skupštini, predsednik vlade Hašim Tači, bivši vođa OVK-a, istupio je kao simbol pobedničkog oslobodilačkog rata. On je pomenuo

¹⁸ "Mnemonička praksa" je bolji termin za ono što se češće naziva kolektivnom memorijom (Olick i Robbins 1998). Porteli (*Portelli* 1996, 101-102) nudi veoma preciznu definiciju društvenih i političkih aspekata memorijske konstrukcije zasnovane na mitu i folkloru (egzemplarne priče), delegiranju (jedan subjekt priča priču) i institucijama (apstraktni subjekti organizuje memoriju i rituale).

¹⁹ Ovu odluku su u kratkom roku podržale SAD i najveće evropske zemlje, ali je žestoko osporavaju Srbija i Rusija.

mrtve, "one koji su nam ukazali čast svojom žrtvom", a od živih je zatražio: "Generacijama prenosite radost i ponos koje sad osećamo i nikad nemojte zaboraviti da ih učite da se sećaju velikih žrtava onih koji su nam prethodili." Tači je izgovarao reči velikog nacionalnog narativa u čijem središtu je pojam otpora stranu vladavini i spremnosti da se u to ime umre. Zahvaljujući "preduzetnicima sećanja" kakav je Tači²⁰ – i kakvi su drugi veterani, ali i novinari, nastavnici, političari i istoričari – poginuli pobunjenici OVK-a postali su fizičko orelovljenje kontinuirane herojske istorije. Kroz nove samostalne institucije vlasti stvorene za vreme rata "preduzetnici sećanja" pretvorili su privatnu i porodičnu žalost u javnu, ritualnu komemoraciju posvećenu otporu. Oni su na osnovu pozajmica iz kulturnih zapisa lokalne patrijarhalne tradicije podizali mrtve pobunjenike na nivo samog jezgra živoca nacije. Oni su zahtevali da se nove generacije sećaju krvi tih mučenika i poštuju njihov "amanet" da se bore za naciju.

Nema ničeg posebno novog u sećanju na lične žrtve herojskih likova; takva vrsta komemoracije uobičajena je u procesu stvaranja države i, po rečima Antonija Smita, čini "konačni sveći temelj nacionalnog identiteta, istovremeno viđenog i neviđenog, aktivno negovanog i nećujnog prisustva".²¹ To je i moćno sredstvo protiv pritisaka da se prihvati

²⁰ Ovdje i na drugim mestima (Di Lellio i Schwandner-Sievers 2006a, 514) pozajmljujem pojam "preduzetnici sećanja" od Elizabet Jelin da bih označila učesnike koji se bore oko sećanja i "nastoje da postignu društveno priznanje i političku legitimnost jednog (sopstvenog) tumačenja ili narativa prošlosti" (Jelin 2003, 33-34). Termin "preduzetnici sećanja" nužno ne podrazumeva nepoštenje, nego samo naglašava aktivno zalaganje za politički cilj kroz konstrukciju i institucionalizaciju sećanja.

²¹ Smith (2003, 218 i dalje).

amnezijana sadašnjosti u ime tobožnje demokratske modernosti. Dobar primer je posleratno Kosovo i zahtev njegovih svetskih zaštitnika da se zaborave mrtvi zarad brzog i nefleksivnog pomirenja.²² Parafrazirajući italijanskog istoričara Leonarda Padiju: mrtvi su važni za način na koji nacionalni kolektivni percipira sebe i nastavlja da živi, ali sećanje na njih najbolje se brani ako razumemo, kritički i empirijski, kako se oni iznova konstruišu u kolektivnoj imaginaciji.²³ Rekonstrukcija načina na koji su mrtvi heroji postali temelj nove države Kosova nema za cilj portiranje njihovih dela. Naprotiv, time se obezbeđuje sećanje na njih, ali tako što se ono proširuje.

Među svim herojima albanskog nacionalnog otpora najviše se ističe drenički mučenik Adem Jašari. Na dan proglašenja nezavisnosti Tači je posebno pomenuo Jašarijevu ulogu u oslobodenju Kosova, što je u skupštini i izvan nje razgljutilo poštovaoce pacifistički orijentisanog pokojnog lidera Ibrahimia Rugove.²⁴ Poznat kao "legendarni komandant" (*komanđant legendar*), Adem Jašari je, zajedno s većinom članova svoje porodice, ubijen prilikom trodnevne opsade njegove kuće 1998. godine. Neposredno nakon masakra on je dobio status ikone, simbola herojskog otpora zahvaljujući kojem je Kosovo oslobodeno

²² O aktivnom zalaganju svetskih zaštitnika na Kosovu za zaboravljanje prošlosti i "resetovanje" istorije Kosova na nultu godinu intervencije NATO-a, vidi Di Lellio i Schwandner-Sievers (2006a).

²³ Paggi (1999, IX).

²⁴ Najstariji preživeli član porodice Jašari, Rifat, sedeo je u skupštini u svojstvu počasnog gosta koje mu je dodelio predsednik vlade. Porodica Rugova nije dobila slično priznanje iako je predsednik Fahir Sejdiću u svom govoru pomenuo i Jašarija i Rugovu, a to je u drugom obratnju skupštini učinio i predsednik vlade.

srbpske represije, i to je odjednom umanjilo značaj dotad preovladajućeg diskursa i prakse gandijevskog opranja Beogradu. Rodom iz Drenice, zabačenog ruralnog kraja koji je oduvek bio neprijateljski raspoložen prema centralnoj državi, Jašari je najnovije ime u dugačkoj lozi lokalnih davalaca otpora počev od Kopljića.²⁵ Taj "rodoslov" nije slučajna. S obzirom na preklapanje teritorijalnih i srodničkih principa koji karakterišu običajnu patrijarhalnu kulturu Kosova, Jašarija treba posmatrati kao savremenog naslednika dreničkih buntovnika. Upravo u taj kontekst treba smestiti diskurs o albanskom poreklu srednjovekovnog junaka po imenu Kopljić.

Albanac koji je ubio sultana igra dvostruku ulogu na posleratnom Kosovu: on nije samo glavni učesnik događaja iz herojske prošlosti nego je i označitelj hrišćanskog i evropskog identiteta. Otkad je nakon rata koji je 1999. godine NATO poveo protiv sada nepostojeće Savezne Republike Jugoslavije (SRJ)²⁶ politički status postao predmet pregovora, održivost Kosova kao države više puta je proveravana. I mada je proglašena nezavisnost, puna državnost će zavisiti od sposobnosti zemlje da pokaže da joj nisu više potrebni međunarodni zaštitnici. Kosovo mora da dokaže ne samo svoju ekonomsku i institucionalnu funkcionalnost nego i svoje "evropejstvo", to jest posvećenost kosmopolitskim

vednostima koje su obeležje liberalnih demokratija.²⁷ Dominantni albanski intelektualni i politički diskurs je na taj izazov odgovorio tvrdnjom da albanska nacija već pripada Evropi uprkos vekovnoj osmanlijskoj okupaciji i navodnom "kašnjenju" u hvatanju koraka sa zapadnjačkom modernošću: Albanci su jedna od najstarijih hrišćanskih nacija u Evropi i 500 godina osmanlijske vladavine treba posmatrati kao privremeni međuhin. Ova tvrdnja se oslanja na klasični pojam Evrope kao tradicije koja se duboko kulturno razlikuje od orijentalnog muslimanskog "drugog". Otuda nije čudno to što se ova tvrdnja i polemički koristi u raspravi o pitanju ko može legitimno pretendovati na istorijsko vlasništvo nad Kosovom. U stvari, politička mitologija *antemurale christianitatis* (predzida hrišćanstva) simbolični je teren na kojem se raspravljalo o suverenosti Kosova i na kojem se sve žešće i dalje raspravlja.²⁸

²⁷ Sadržinjen je Akcioni plan evropskog partnerstva koji se priprema u okviru pokroviteljstvom kancelarije predsednika vlade i Misije Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK-a). Napredak se prati i meri u oblastima demokratije, vladavine prava, ljudskih prava i zaštite manjina, kao i ekonomske regulative i evropskih standarda unutrašnjeg tržišta, sektorskog planiranja i pravde (<http://www.eunikosova.org/upload/EPAP%20Eng.pdf>). Kosovo mora da ispuni standarde uskladene s kriterijumima za članstvo koje je u junu 1993. godine postavio Evropski savet u Kopenhagenu: "Da bi postala članica, zemlja-kandidat mora da osigura stabilnost institucija koje garantuju demokratiju, vladavinu prava, ljudska prava i poštovanje i zaštitu manjina, postojanje funkcionalne tržišne ekonomije, kao i sposobnosti da se odgovori na izazove konkurencije i tržišnih snaga unutar Unije." (Izvod iz Kopenhagenskih kriterijuma, 1993)

²⁸ Korišćenje ove mitologije nije karakteristično samo za Kosovo; ono je igralo istaknutu ulogu i u drugim nacionalnim diskursima unutar bivše Jugoslavije. Hrvatska je, na primer, takode

²⁵ Di Lello i Schwandner-Sievers (2006b, 38).

²⁶ Ono što je 1999. godine preostalo od Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (Srbija s pokrajinama Kosovom i Vojvodinom i Crna Gora) dobilo je ime Savezna Republika Jugoslavija. Godine 2003. ono je promenjeno u Srbija i Crna Gora, a posle referenduma o nezavisnosti Crne Gore (2006), država se zove Srbija.

Milošević je ratnu pomamu pothranjivao obećanjem da će Kosovo povratiti iz ruku muslimanskih osvajača, a na to isto obećanje oslanjala se i retorika vodstva nakon Miloševića. Ovo neprestano opisivavanje albanskih i srpskih konkurentskih interesa na Kosovu kao nečeg što ima verski predznak našlo je pobornike i na širem planu "sudara civilizacija", sukoba između hrišćanstva i islama.²⁹ Takvi stavovi su čak dobili na uverljivosti nakon 11. septembra 2001. i eksplozija u Madridu i Londonu 2005. godine, kad je u načinu na koji Evropa predstavlja sebe identitet evropske zajednice odneo prevagu nad pojmom kosmopolitske Evrope.³⁰ Time se možda može objasniti zašto je inače neobična tvrdnja Srbije da ima istorijsko pravo nad Kosovom kao hrišćanskom, praočakom zemljom gotovo neosporavana u zapadnjačkim diplomatskim i intelektualnim

videla sebe kao zatočnika Evrope i hrišćanstva, i ta se slika često javljala u hrvatskim medijima tokom rata u Jugoslaviji, kad je među Hrvatima preovladivalo osećanje da ih je Evropa izdala. Vidi Buden (2000, 59).

²⁹ Za vreme mandata predsednika vlade Vojislava Košunice srpska vlada, Srpska pravoslavna crkva i izvestan broj njihovih agresivnih zastupnika nastojali su da kroz neprekidnu kampanju rašire sliku Albanaca kao budućih regnuta globalnog džihadu. Ovo intenzivno antialbansko lobiranje odvijalo se naročito preko interneta. Vidi www.serbiana.com; <http://news.serbianunity.net/>; www.kosovonet.net; i mnoge druge. Srpska pravoslavna crkva je 2007. godine tražila i našla saveznike u Vašingtonu među religioznim desničarima kao što su Pet Robertson i pokojni Džeri Folvel. Vidi Guy Dinmore, "US Evangelists Join Campaign to Keep Kosovo Within Serbia", *The Financial Times*, 6. oktobar 2006.

³⁰ O ulozi bitke na Kosovu u uspostavljanju konkurentskih nacionalnih sećanja koja se nude kao "evropska" i "zapadnjačka" nasuprot "istočnjačkim" vidi Di Lello (2007).

krugovima.³¹ To objašnjava i zašto su, u nastojanju da pobju tu tvrdnju, Albanci smatrali da treba da potvrde autentičnost svoje pripadnosti Evropi kroz identifikaciju s hrišćanstvom. Učešće u bici na Kosovu pod zastavom hrišćanskih vlastelina važan je dokaz da su Albanci bili na "pravoj strani"; time se oni identifikuju i kao "čuvari kapije". Otuda, podaništvo osmanlijskoj vladavini nakon poraza na Kosovu postaje nešto što su Albanci bili primorani da iskuse, ali nikad nisu zaista prihvatili.

U ovoj knjizi se bavim načinom na koji se mnemonički vidovi prakse u ovom određenom trenutku u istoriji stižu u epu o Kosovu kako bih otkrila dinamiku albanske kolektivne konstrukcije sećanja i nastojanja da se prošlosti nametnu kontinuitet i homogenost. To što, na primer, većina albanskih komentara ne govori o liku sultana u epu o Kosovu³² može se objasniti izrazitom potrebom da se albanska nacija definiše kao zapadnjačka i hrišćanska. U pesmama, a to po svojoj prilici važi i za način na koji narod vidi osmanlijsko Kosovo, Murat je svetačka i dopadljiva figura dobrotornog i pobožnog muslimanskog sultana: njega nazivaju *baba* (otac-sultan).³³ U današnje vreme zvanični albanski

³¹ Vidi "Introduction", Di Lello (2006).

³² Uočljivo izuzeci su Skendi (*ibid.*); Pilana (2004); i Štala (1982).

³³ Haliti 39; Bojku, 33; Kabashi, 11; Gjakova, 2; i Meta, 21. Elsi primjećuje da se albanska reč *Mbret* – (latinski: *Imperator*) kojom se označava sultan nasuprot reči *Kralj*, što znači "hrišćanski kralj" (Hasluck, *ibid.*, 228) – gotovo nikad ne koristi kad se govori o sultanu, nego se on obično naziva *baba* (otac). U istoj knjizi takođe možemo pročitati: "Albanci muhamedanske vere imaju snažan osećaj da je vladar otac svog naroda. Oni često tvrde da su se turski sultani ženili Evropljanicama, a kad im se kaže da su se ženili sopstvenim podanicima, ljute se jer misle da su takvi brakovi incestuozni." Valja zapaziti da je nakon Berlinskog kongresa 1878. go-

nacionalni diskurs neguje ambivalentna osećanja prema islamu i zanemaruje sećanje na sultana i islamske kulturne teme. Obnavljanje priče o albanskom ubici sultana više odgovara zadatku izgradnje identiteta nove evropske države Kosovo na temelju preislamske hrišćanske prošlosti.

Ipak, priča koju slušamo (ili, u našem slučaju, čitamo) u albanskim pesmama o Kosovskoj bici nije samo jednolinijska pripovest o hrišćanskom i albanskom junaštvu. Ovaj korpus narodnog umetničkog stvaralaštva opisuje i slavi otvorenu pobunu, ali otkriva i osporavanje tog izbora poteklo iznutra, od onih kojima je miliji drukčiji put. Tu nalazimo različite oblike otpora: jedan od njih je prilagodavanje kroz pregovore s mnogo moćnijim vladarom. Islam je predstavljen kao donet iz daleka, ali je definisan kao benigna sila, što imperijalnu okupaciju Kosova čini podnošljivom, a integraciju mogućnom. Uzajamno prilagodavanje i pregovori između lokalnih zajednica i centralnih vlasti svakako su bili deo osmanlijskog iskustva među Albancima.³⁴ To je omogućavalo stvaranje autonomnih prostora i održanje tradicionalnih struktura moći, a nije ometalo asimilaciju i kooptiranje lokalnih elita.³⁵ Sećanje na ova alternativna isku-

dine, na vrhuncu lokalne pobune protiv Istanbula, sultan još uvek označavan kao figura koja izaziva naklonost. Kad su u pesmama govorili da ih je Osmanlijsko carstvo izdalo (vidi Çetita, 1981), Albanci su se ljutili na sultana što je prema njima postupio kao prema pionima kako bi sačuvao vlast na Balkanu, ali su zapravo smatrali da ih je izdao samo njegov izaslanik Mehmed Ali-paša koga su nazivali Madarom, Nemcem ili hrišćaninom.

³⁴ U svom istraživanju osmanlijskih pograničnih područja istoričar Isa Blumi (2003) uverljivo ističe ovu dinamiku moći.

³⁵ Izvanrednu raspravu o regionalnoj i istorijskoj artikulaciji društvenih i političkih odnosa na albanskim govornim područjima pod Osmanlijama vidi u Clayer (2007).

stva – bilo pod osmanlijskom ili, kasnije, jugoslovenskom vladavinom – upravo je ono što posleratni veliki narativi, usredsređen na herojski otpor, pokušava da poistine.

Nadam se da ću ponuditi kritičko razumevanje tog procesa konstrukcije sećanja i ukazati na potrebu da se sećanje na prošlost proširi. Kao što albanski analitičar Fatos Ljubonja oduvek rečito tvrdi, dekonstrukcija nacionalnog verovanja demokratski je projekat³⁶ i preko je potreban u novoj državi Kosovo. Ali ne po cenu zaboravljanja "temeljne usmenosti" albanskih društava kako bi se dostigao nekakav apstraktan i isprazan ideal demokratije kao modernosti. U svom razmišljanju o modernoj umetnosti romana Milan Kundera ističe pisce s ostrva Martinik u Francuskim Karibima kao uspešne tumače lokalnog usmenog nasleđa i stvaraoce svejske književnosti; oni su izvanredno uspeli da premoste jaz između svoje usmene tradicije i "pisanog izraza koji pretenduje na to da bude *univertalno-modern* (*sic*)",³⁷ a da nisu pokušali da ih kombinuju ili jednom daju prednost nad drugim. Oni su samo "dotakli udaljenost" između usmenosti i pismenosti (da parafraziramo reči koje je kazivac priče Solibo Velkanski uputio piscu-etnografu)³⁸ i pri tom ostali svesni osobenosti i pristranosti svake forme i pretvorili tu svest u oprez kako prema zaboravljanju tako i

³⁶ O njegovom projektu dekonstrukcije nacionalkomunitizma i nacionalnih mitova vidi Lubonja (2004, 109). Ni ovo nije karakteristično samo za Albance. Takav primer nalazimo i u obilaznoj Italiji. Između ostalih, Padi (Paggi, *ibid.*) jasno formuliše odnos između demokratije i demokratske memorije u kontekstu žučne rasprave među istoričarima i političarima o posleratnoj konstrukciji italijanskog nacionalnog narativa zasnovanog na anti-fašističkom otporu.

³⁷ Bernabé, Chamoiseau i Conflant (1990, 96).

³⁸ Chamoiseau (1998, 27-28).

prema sputanosti koju nameće egzistencijalna memorija. Taj model mi je inspiracija i vodič u raspravi o albanskom usmenom predanju o Kosovskoj bici.